

УДК 821.161.2.-31.09'06

«БЕЗОДНЯ» СМЕРТЕЙ У РОМАНІ Є. ПАШКОВСЬКОГО

Тендітна Н.М., Смірнова Н.Є.

Донбаський державний педагогічний університет

У статті розглядаються смертоносні мотиви у романі Є. Пашковського «Безодня». І хоча усі герої є приреченими на смерть, однак кожна нова загибель додає до абсурдного буття нового несподіваного відтінку. Авторі досліджують різні форми смертоносної безодні, основою якої постає людська душа, її амбівалентне джерело, яке зіткане зі світла і тьми.

Ключові слова: безпритульність, приреченість, страх смерті, байдужість.

Постановка проблеми. У романі сучасного українського письменника Є. Пашковського кожен із героїв знаходить свою «безодню». Кожен герой живе у двох вимірах – ідеальному (спогади про пору дитинства і юності) і реальному, де «...з'являється хворобливий потяг до смертеіснування, таємничий страх перед невідомим хаосом...» [2, с. 153]. Тому, наскрізними у романі є спогади, роздуми, пов'язані з наближенням смерті. Вони не тільки стають основним стрижневим компонентом твору, а й допомагають глибше осягнути ество героя, його настрої у певний момент існування. Під час довгих мандрів Андрій відчуває «скорботну вмирущість хмелевого пилку, забутого чорнохрестого цвинтаря за селом...» [6, с. 136]. Герой Є. Пашковського не спроможний жити в хаотичному теперішньому, тому повертається в минуле, час свого дитинства, ідеалізує його, творить зі свого минулого образ втраченого раю. Такі ідеалізовані фантазії про минуле є свідченням втрати орієнтації в житті. З ними пов'язаний потяг до мертвого світу. Так, стара жінка, повернувшись після виселення знову до Чорнобиля, сенс свого існування знаходить у тому, щоб доглядати за могилами. Саме тут вона шукає притулок, а не у племінниці, до якої її підселили під час евакуації. Подаючи простонародну розповідь героїні, Є. Пашковський звертає увагу на народ, який втратив сенс в історії.

Серед найголовніших подій, описаних в «Безодні», основна увага акцентується на розповідях про смерть. Байдуже ставлення сина до події смерті матері стає одним із головних мотивів роману. Так, ганебний вчинок Толіка, який вкрав одяг матері, призначений для похорону, подається не як історія, а як суб'єктивне переживання. Ображена синівською зневагою, мати надіється на порятунок Бога: «Божечко святий, де та смерть?». У пошуках смерті перебувають різні герої Є. Пашковського. Так, в іншому епізоді роману смерті благає для себе сільський спаралізований хворобою чоловік, якого залишила дружина, а до сусідньої кімнати закликала приймака, і навіть дітям заборонила ходити до батька. Розповідач не називає ім'я героя, а вказує лише його вік. Деталі побуту підкреслюють трагічність подальшого існування «сорокалітнього каліки».

Є. Пашковський порушує в цьому епізоді проблему «зайвої людини» не лише в суспільстві, а й у сім'ї. Неприкаєність у свою чергу веде до згуби душевної. Так, в одному з епізодів роману через побутові непорозуміння невістка роздумує, як отруїти свою свекруху. Письменник прагне виразити в такий спосіб смертоносне українське село, яке втратило морально-етичний стрижень. Фатальною

постає й інший вид смерті – «невидима смерть». Неодноразово у романі згадується про радіацію та ті сумні наслідки, до яких вона може призвести. Чорнобильська мотивація пульсуватиме в кожному наступному романі Є. Пашковського.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Роман Є. Пашковського «Безодня» побудований на фаталістичному лейтмотиві. На думку М. Павлишина, текст «Безодні» «...своєю важкістю «хоче» осягнути глибину правди життя – зобразити його чесно, без упрощень і штучних раціоналізацій. Текст прагне викликати патос безсилості людини перед долею...» [5, с. 107]. На стильові особливості семантики фаталізму вказує Н. Зборовська, зазначаючи, що у цьому романі «...письмо снується безупинно, поглинаючи логічність, ясність, легкодоступність» [4, с. 18]. Власне, лише у смертельному часі суб'єкт «народжується як духовна істота і воістину пізнає воскресіння із мертвих себе і свого народу...» [2, с. 154].

Оригінальною є стилістика роману, в якій письменник позначив свою вітчизну як смертоносну безодню. М. Сулима вбачає у ньому відгомін творчості мандрівних дяків [8, с. 6]. А Н. Зборовська аналізувала твір як «побудований на різних способах бачення» [3, с. 5]. Справді, роман «Безодня» багатоплановий. А «нервово потрясіння – це основа, на якій будується твір» [4, с. 17]. Тому в цьому романі можна виділити такі смертоносні мотиви:

- мотиви безсилля та безпритульності сільської української людини;
- суїцидні мотиви, а, відповідно, естетизація смерті як несамовитий виклик життю у самогубному акті;
- фаталістична приреченість митця на життєву поразку в нечутливому до трагізму світі;
- мотиви завершення старої Епохи, незбагненність нового, яке викликає тривогу і страх смерті.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. А тому у статті плануємо детально розглянути такі смертоносні мотиви роману Є. Пашковського «Безодня»: подія смерті, ставлення до смерті, смерть у структурі національної традиції, суїцид – як найбільший гріх людини.

Мета статті. Якщо визначити місце смерті в прозі Є. Пашковського, то можна побачити певну закономірність нарощування смертей для концентрації вираження «страхітливого». Адже «страхітливе» – це те, що приховується. Смерть ніколи не може бути розкритою до кінця, вона завжди приховує свій смисл для живого суб'єкта. Простежимо, як за допомогою зображення смер-

ті Є. Пашковський у романі «Безодня» збуджує враження страхітливого смислу, тобто, такого смислу, який викликає жах. А страхітливе враження від смерті породжує бунтівний опір, де бунт несе семантику активного творчого життя.

Викладення основного матеріалу. Центральною подією «Безодні» є смерть художника Ігоря у божевільні. Ще задовго до загибелі в його історії життя назріває фатальний кінець. Смерть стає відчутною в його тривожних переживаннях, коли він вперше спостерігатиме за помиранням звичайних мурах у майонезному слою з чаєм. Подія смерті Ігоря виразно поділяється на два етапи: поранення та «штучний» кінець у лікарні. За збігом обставин художник стає об'єктом для помсти з боку Сави. Детально змальовується сцена нападу та поранення. Ігор до приїзду швидкої допомоги зберігає свідомість, а тому читач має можливість простежити всі відтінки почувань людини, що помирає. Процесуальність болю Ігоря передається через повтор дієслова «сікло»: смертоносне лезо «...сікло виріз блаженської сорочки, сікло груди, сікло зсудомлені над чуприною руки...» [6, с. 255].

Подія завершення життя активізує пам'ять, завдяки якій зафіксувалися найменші деталі – і як тікав із місця злочину Сава, і як мигавка вис, і як «...спурснув за пояса алюмінієвий подарований дияконом, хрестик...» [64, с. 255]. А десь далеко його мати розносила по людях свіжину, щоб поминати сина. Разом із сусідами згадувала, яким ріс її Ігор, та ту пересторогу, яку відчувало материнське серце ще тоді, як повернувся з армії: «...вернись, здитинієш по світах...» [6, с. 261].

Усі герої роману «Безодня» є приреченими на смерть. Однак кожна смерть додає до абсурдного буття нового несподіваного відтінку. Так, абсурдності трагічності сповнені в романі поминальні голосіння. Дізнавшись про смерть брата Миколи, Андрій болісно переживає його втрату, хоча не може навіть пригадати часу останньої зустрічі з ним. Щоб передати гостру тугу брата від несподіваної втрати, у творі лунають уривки його плачів, у яких «...за кожним зітханням серце розпухало на повні груди, росло, завмирало й тремтіло...» [6; 154]. Однак смерть Миколи і для доньки, і для його дружини Лариси стає звільненням від абсурдного існування. Тривожна згадка Лариси про свого чоловіка описується лише в її листі до матері покійного: «...поховала весною і снитися, і снитися, гадаю не перед добром, благає, щоб рідні по-християнському запечатали могилу, то думаю, напишу, пом'янить за упокій, може відісниться...» [6, с. 154].

Рефлексії над смертю у Є. Пашковського прямо пов'язані з сільською магією смерті. Так, у романі втілюються народні вірування про можливість «насилати» смерть на небажану людину. Це, наприклад, історія, в якій містична ворожка позбавила життя свого коханця. Щоб зберегти страхітливий та вражаючий колорит оповіді, вона передається простою мовою свідка: «...таки дала дання: обприщило чоловіка, горлав, аж до Бога чути, насилу преставився...» [6, с. 144].

Для того, щоб передати смерть як закономірне явище, вона описується почасти скупими словами: «сеї зими домовину прислали з армії», «мама померла». У таких коротеньких висловах часто вкладено набагато більше трагічності та

болю, ніж у розгорнутих описах. Хоча в той же час, вони здатні виражати в творі й сільську мудрість: «Бог дав, Бог взяв».

У романі досліджуються різні форми смертоносної безодні – безодні свідомості, почуттів, національної мови, космополітичного світу, людського життя, українського села, історії України. Основою для безодні-смерті постає людська душа, її амбівалентне джерело, яке зіткане зі світла і тьми. Історії головних героїв-чоловіків «Безодні» розгортаються як повільна руйнація мужніх життєдайних сил та втрата вітального бажання. Описи хвороб, самотньої старості фіксують страчене чоловіче життя, яке, спустошуючись, прямує у містичну безодню.

Кожна сторінка роману Є. Пашковського «Безодня», на думку М. Сулими, просякнута «видихом милосердя до стрічних людей» [8, с. 6]. Однак це не єдине почуття, яке наснажує твори письменника. Хоча в його перших романах амбівалентність приглушена, однак тут також відчутна двоїстість почувань, яку формує так звана «свята ненависть».

Символічного значення в романах Є. Пашковського набуває також жіночий блуд і розпуста, які несуть у собі аналогічні до смерті смисли. У романі «Безодня» з боєм констатується той факт, що кінець ХХ століття остаточно змінив образ української жінки. Замість таких рис, як емоційна чутливість, лагідність, порядність, вірність, на перше місце виходять розпуста, жорстокість, алкоголізм. Материнство сприймається жінками не як дар Божий, а як тягар, якого вони мріють позбутися. Звичними стають вбивства не тільки ненароджених, але й народжених дітей.

У романі «Вовча зоря» мотив самогубства вказує на тотальність смертельного потягу в українському селі. Письменник вказує на «цілі вулиці вішалників», на те, що потяг до самогубства є виявом хворобливого суспільства: «...така сказотнява напала на селян...». Суїцидологія виявляє, що мешканці міста, як правило, покінчують із життям значно частіше, ніж селяни. У романах Є. Пашковського спостерігаємо зворотнє явище, яке вказує на стан сучасного українського суспільства. Так, наприклад, він звертає увагу на той факт, що за сім літ у селі покінчило життя самогубством «рахуй зо три десятки душ». І тут же наводить п'ять найтипівших прикладів самогуб. Лише один раз, щоб показати важкі муки свого героя, який тяжко переживає смерть збитої мотоциклом дитини, розповідач підсвідомо виправдовує його самогубство. А вислів «йдуть баби наряджати» вказує на те, що поминальний обряд призначений звільнити обтяженого гріховною провинною небіжчика.

Причини самострат, як правило, не з'ясовуються, адже самогубство стає звичним явищем, хоча й незрозумілим багатьом людям. Повішався від образи, чи від того, що «мара непосіла» – такі пояснення вже нікого не хвилюють, адже мова йде про суїцидний невроз, який зрештою веде до смерті.

Потяг до смерті у несвідомої людини проявляється через потяг до вбивства, яким розв'язується нестерпний психологічний конфлікт. У романі «Безодня» Рита, збираючи замовлення на фотомедальйони для пам'ятників,

стає свідком незвичайної історії чоловіка, який зарубав коханця своєї дружини. Його душевні муки та фізичні страждання постають через розповіді матері. Дружина своєї провини за зраду не відчуває. Знову історія демонструє нерозвинену чутливість жінки-коханки, якій протиставляються материнські страждання.

Символом мужності, яскраво зображеної в романах Є. Пашковського, стає «здатність людини вистояти». Але не тільки в тому сенсі вистояти, щоб не померти, але й бути гідним «померти як людина». Через те, особливим трагізмом сповнене намагання героїв жити «нормальним життям», бо жодному з героїв-чоловіків, як правило, не вдається втілити це бажання. Марні спроби українського чоловіка влаштувати особисте життя, знайти цікаву роботу, навіть відтворитись у нащадках. «Свято» задумів і сподівань з роками переростає на «Бездню» туги, відчаю, смутку та безнадії.

Так, найголовніша «безодня» роману – це моральна та духовна катастрофа нечутливого часу. Це – «безодня» людської душі, яку гостро відчуває чоловік як складніша суспільна істота, ніж жінка.

Г. Сковорода називав «безодню» глибину серця. Ця символічна безодня не є тільки джерелом усього злого, бо глибина душі подвійна: зла та добра, темна та світла; темна – підсвідома, а світла – надсвідома.

Загалом у романах Є. Пашковського смерть позначена уже в назві твору: безодня – символ загальнонаціональної смерті. З метафізичного погляду, смерть відкриває двері в інше буття, де немає старості і смерті. Це місце вічної зустрічі: «...вже скоро зійдемося...там упізнаємо один одного, там всі молоді» [7, с. 12]. У потойбіччі, згідно з народними уявленнями про вічне життя, знімаються всі проблеми, болі, плачі, втрати та поневір'яння, там можна знову пізнати втрачені щасливі миті, якими було сповнено дитинство та юність. Тому живі прагнуть, щоб покійник не став ворогом живих і не бажав забрати живого як свого попутника в країну смерті.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в цьому напрямку. Нав'язливість смерті в Є. Пашковського є не просто символічним способом помножити і збільшити «страхотливе». Рефлексії над смертю, з якою у більшості людей пов'язаний ніколи до кінця нездоланий інфантильний страх, позначають суб'єктивні пошуки письменника, у яких емоцій-

не, експресивне ставлення до смерті дає змогу охарактеризувати його як метафізичного бунтівника. Виявлення трансформацій, які відбуваються у феномені смерті в колективному підсвідомому (суїцид тотально руйнує українське село, за Є. Пашковським), дає змогу побачити не тільки деформовану структуру сільської української індивідуальності, яка не в змозі прийняти динамічний темп сучасної міської культури, а й загальний об'єктивний стан світу як апокаліптичний.

Життя і смерть у «Бездні» становлять цілісну людську драму. Так, Миколу впродовж роману поводить до дідова душа, ще з дитинства він відчував його «незриму присутність». А на початку роману описується загибель прадіда від «велетенської, завбільшки з небо» смерті.

Якщо визначити місце смерті в прозі Є. Пашковського, то можна побачити певну закономірність нарощування смертей для концентрації вираження «страхотливого». Адже «страхотливе» – це те, що приховується. Смерть ніколи не може бути розкритою до кінця, вона завжди приховує свій смисл для живого суб'єкта. За допомогою зображення смерті Є. Пашковський збуджує враження страхотливого смислу, тобто, такого смислу, який викликає жах. Страхотливе враження від смерті породжує бунтівний опір. Тому маємо своєрідну опозицію «бунту і смерті», де бунт несе семантику активного творчого життя.

З погляду психоаналізу, в історії несвідомого життя людини важливу функцію становить гра, флірт, сексуальні відносини, на вершині життя і самопізнання є любов, а смерть розміщується в кінці життя. Нав'язливість смерті в Є. Пашковського є не просто символічним способом помножити і збільшити «страхотливе». Рефлексії над смертю, з якою у більшості людей пов'язаний ніколи до кінця нездоланий інфантильний страх, позначають суб'єктивні пошуки письменника, у яких емоційне, експресивне ставлення до смерті дає змогу охарактеризувати його як метафізичного бунтівника. Виявлення трансформацій, які відбуваються у феномені смерті в колективному підсвідомому (суїцид тотально руйнує українське село, за Є. Пашковським), дає змогу побачити не тільки деформовану структуру сільської української індивідуальності, яка не в змозі прийняти динамічний темп сучасної міської культури, а й загальний об'єктивний стан світу як апокаліптичний.

Список літератури:

1. Жулинський М. Післямова до оповідання Є. Пашковського «Закрита палата» / Микола Жулинський // Прапор. – 1990. – № 2. – С. 98–100.
2. Зборовська Н. Про романи Євгена Пашковського / Ніла Зборовська // Фенімістичні роздуми. На карнавалі мертвих поцілунків / Н. Зборовська, М. Ільницька. – Львів, 1999. – С. 144–159.
3. Зборовська Н. В. Психісторія новітньої української літератури: Проблеми психосемантики і психопоетики: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук: спец. 10.01.01 «Українська література», 10.01.06 «Теорія літератури» / Н. В. Зборовська. – К., 2007. – 40 с.
4. Зборовська Н. Романи Євгена Пашковського (поступ художнього пошуку) / Ніла Зборовська // Слово і час. – 1993. – № 7. – С. 12–18.
5. Павлишин М. Два «художні тіла» сучасної прози / Марко Павлишин // Світовид: літературно-мистецький зб. – К.; Нью-Йорк, 1997. – № III (28). – С. 103–110.
6. Пашковський Є. Безодня: романи / Євген Пашковський. – Львів: Л А «Піраміда», 2005. – 268 с.
7. Пашковський Є. Вовча зоря: роман / Євген Пашковський. – К.: Молодь, 1991. – 216 с.
8. Сулима М. Житомирська прозова школа у дзеркалі давньої української літератури / Микола Сулима // Літературна Україна. – 1998. – 11 червня. – С. 6.
9. Сулима М. На порозі авангардизму / Микола Сулима // Слово і час. – 1992. – № 7. – С. 74–76.

Тендитная Н.Н., Смирнова Н.Е.

Донбасский государственный педагогический университет

«БЕЗДНА» СМЕРТЕЙ В РОМАНЕ Е. ПАШКОВСКОГО

Аннотация

В статье рассматриваются смертоносные мотивы в романе Е. Пашковского «Бездна». И хотя все герои обречены на гибель, однако каждая новая смерть добавляет к абсурдности бытия новые неожиданные оттенки. Авторы исследуют различные смертоносные бездны, основой которых выступает человеческая душа, ее амбивалентный источник, сотканный из света и тьмы.

Ключевые слова: беспризорность, обреченность, страх смерти, равнодушие.

Tendytynaya N.N., Smirnov N.E.

Donbass State Pedagogical University

«THE ABYSS» OF DEATH IN THE NOVEL OF E. PASHKOVSKY

Summary

In this article deadly motifs in the novel E. Pashkovsky «The Abyss» are discussed. And though all the characters are doomed to failure, however, each new death adds to the absurdity of life basis of unexpected shades. The authors explore various deadly abyss, the basis of which stands the human soul, its ambivalent source, woven of light and darkness.

Keywords: homelessness, hopelessness, fear of death, indifference.